PUL EKVIVALENTLARI HISOBI

Qo‘ziyeva Maftuna Otabek qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya hisobi kafedrasi assistenti
otabekovnamaftuna46@gmail.com
Egamova Marjona Sharif qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Bank-moliya fakulteti, MK-125 guruh talabasi
egamovamarjona591@gmail.com
Tolibova Maftuna Azizjon qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Bank-moliya fakulteti, MK-125 guruh talabasi
egamovamarjona591@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada pul ekvivalentlarining iqtisodiy mohiyati, buxgalteriya hisobidagi o‘rni va ahamiyati, ularni hisobga olishning nazariy hamda amaliy jihatlari o‘rganilgan. Shuningdek, pul ekvivalentlarini tan olish mezonlari, ularning pul mablag‘laridan farqli xususiyatlari, buxgalteriya hisobvaraqlarida aks ettirilishi va moliyaviy hisobotlarda yoritilishi tahlil qilingan. Korxonalarda pul ekvivalentlari harakatini nazorat qilish, ularning saqlanishini ta’minlash va moliyaviy resurslardan samarali foydalanish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Maqolada amaldagi buxgalteriya hisobi milliy standartlari va xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida tegishli xulosalar hamda takliflar ishlab chiqilgan.

Tayanch so’zlar: pul ekvivalentlari, pul mablag‘lari, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, likvidlik, pul oqimlari, hisobvaraqlar rejasi, qisqa muddatli investitsiyalar, moliyaviy nazorat

Аннотация

В данной статье исследуются экономическая сущность денежных эквивалентов, их место и значение в бухгалтерском учёте, а также теоретические и практические аспекты их учёта. Рассматриваются критерии признания денежных эквивалентов, их отличительные особенности по сравнению с денежными средствами, порядок отражения на бухгалтерских счетах и раскрытия в финансовой отчётности. Особое внимание уделяется контролю за движением денежных эквивалентов, обеспечению их сохранности и эффективному использованию финансовых ресурсов предприятия. На основе действующих национальных и международных стандартов бухгалтерского учёта сформулированы соответствующие выводы и предложения.

Ключевые слова: денежные эквиваленты, денежные средства, бухгалтерский учёт, финансовая отчётность, ликвидность, денежные потоки, план счетов, краткосрочные инвестиции, финансовый контроль.

Abstract

This article examines the economic nature of cash equivalents, their role and significance in accounting, and the theoretical and practical aspects of their recognition and recording. It discusses the criteria for recognizing cash equivalents, their distinguishing characteristics compared to cash, their presentation in accounting records, and disclosure in financial statements. Particular attention is paid to controlling the movement of cash equivalents, ensuring their safekeeping, and improving the efficient use of an enterprise's financial resources. Relevant conclusions and recommendations are developed based on applicable national and international accounting standards.

Keywords: cash equivalents, cash, accounting, financial statements, liquidity, cash flows, chart of accounts, short-term investments, financial control

KIRISH

Bugungi bozor iqtisodiyoti sharoitida korxona va tashkilotlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, mavjud resurslardan oqilona foydalanish hamda xo'jalik faoliyatining uzluksizligini saqlash muhim masalalardan biri hisoblanadi. Har qanday korxonaning samarali faoliyat yuritishi uning moliyaviy mablag'larni qay darajada to'g'ri boshqarishiga bevosita bog'liq. Ayniqsa, pul mablag'lari va pul ekvivalentlarining mavjudligi korxonaning to'lov qobiliyati, likvidligi va qisqa muddatli majburiyatlarini bajarish imkoniyatini belgilaydi. Buxgalteriya hisobida pul ekvivalentlari alohida iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lgan aktivlar sifatida qaraladi. Ular korxonaning bo'sh pul mablag'larini qisqa muddatli va yuqori likvidli aktivlarga joylashtirish, zarur holatlarda esa ularni tezda pul mablag'lariga aylantirish imkonini beradi. Shu sababli pul ekvivalentlarining to'g'ri tasniflanishi, hisobga olinishi va moliyaviy hisobotlarda haqqoniy aks ettirilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida pul ekvivalentlari hisobini tashkil etish tegishli qonunchilik hujjatlari va buxgalteriya hisobi milliy standartlari asosida amalga oshiriladi. Xususan, 9-son BHMS «Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot»da pul mablag'lari va ularning ekvivalentlariga oid asosiy tushunchalar, pul oqimlarini tasniflash hamda hisobotda aks ettirish tartibi belgilangan. 21-son BHMS esa pul ekvivalentlarining buxgalteriya hisobvaraqlarida aks ettirilishi va ular bilan bog'liq xo'jalik operatsiyalarini rasmiylashtirish masalalarini tartibga soladi.Mazkur maqolaning maqsadi pul ekvivalentlarining iqtisodiy mohiyatini ochib berish, ularni buxgalteriya hisobida aks ettirish tartibini o'rganish, moliyaviy hisobotdagi ahamiyatini tahlil qilish va korxonalarda ushbu aktivlar hisobini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

ASOSIY QISM

1. Pul ekvivalentlarining iqtisodiy mohiyati va ularning buxgalteriya hisobidagi o'rni

Pul ekvivalentlari korxonaning moliyaviy resurslari tarkibida muhim o'rin egallaydigan, pul mablag'lariga tez va oson aylantirilishi mumkin bo'lgan yuqori likvidli aktivlardir. Ularning asosiy vazifasi korxonaning qisqa muddatli moliyaviy ehtiyojlarini qondirish, bo'sh pul mablag'laridan samarali foydalanish va to'lov qobiliyatini saqlashdan iborat. O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi milliy standartining 9-son BHMS «Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot» hujjatida pul mablag'lari ekvivalentlari ma'lum miqdordagi pul mablag'lariga tez va oson almashtiriladigan, qiymatidagi o'zgarishlar tufayli ahamiyatli tavakkalchiligi mavjud bo'lmagan, qisqa muddatli (uch oy yoki undan kam) yuqori likvidli investitsiyalar sifatida belgilangan. Pul ekvivalentlari korxonaning oddiy pul mablag'laridan ayrim xususiyatlari bilan farqlanadi. Pul mablag'lariga kassadagi naqd pullar, talab qilib olinadigan depozitlar va bank hisobvaraqlaridagi mablag'lar kiradi. Pul ekvivalentlari esa belgilangan mezonlarga javob beradigan qisqa muddatli moliyaviy aktivlardan tashkil topadi.

Pul ekvivalentlarining iqtisodiy mohiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. korxonaning bo'sh moliyaviy resurslaridan samarali foydalanish imkonini beradi;
2. qisqa muddatli majburiyatlarni bajarishda qo'shimcha moliyaviy imkoniyat yaratadi;
3. korxonaning likvidlik darajasini saqlashga xizmat qiladi;
4. moliyaviy resurslarni boshqarish samaradorligini oshiradi;
5. pul oqimlarini rejalashtirish va nazorat qilishga yordam beradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, har qanday qisqa muddatli investitsiya pul ekvivalenti hisoblanmaydi. Bunda uning pul mablag'lariga tez aylantirilishi, qiymati oldindan ma'lum bo'lishi va qiymat o'zgarishi xavfining ahamiyatsiz darajada ekanligi muhim mezonlar hisoblanadi. Demak, pul ekvivalentlari korxonaning moliyaviy resurslarini boshqarishda muhim vosita bo'lib, ularning to'g'ri hisobga olinishi korxona moliyaviy holatini haqqoniy baholash imkonini beradi.

2. Pul ekvivalentlarini tan olish mezonlari va ularning asosiy turlari

Pul ekvivalentlarini buxgalteriya hisobida to'g'ri aks ettirish uchun, avvalo, ularni tan olish mezonlarini aniqlash zarur. Chunki korxonada mavjud bo'lgan barcha moliyaviy aktivlarni pul ekvivalentlari sifatida tasniflash mumkin emas. Pul ekvivalentlarini tan olishda quyidagi asosiy mezonlarga e'tibor qaratiladi:

1. **Qisqa muddatlilik.** Pul ekvivalentlari, odatda, sotib olingan kundan boshlab uch oy yoki undan kam muddatda pul mablag'lariga aylantirilishi mumkin bo'lgan investitsiyalar hisoblanadi.

2. **Yuqori likvidlik.** Ushbu aktivlar qisqa vaqt ichida katta qiyinchiliklarsiz pul mablag‘lariga aylantirilishi kerak.

3. **Qiymatning barqarorligi.** Pul ekvivalentlarining qiymati o‘zgarishi bilan bog‘liq tavakkalchilik ahamiyatsiz darajada bo‘lishi lozim.

4. **Ma’lum pul qiymatiga ega bo‘lishi.** Aktivni pul mablag‘lariga almashtirish natijasida olinadigan summa oldindan ma’lum yoki ishonchli aniqlanadigan bo‘lishi kerak.

Pul ekvivalentlariga tegishli talablarga javob beradigan ayrim qisqa muddatli depozitlar, qisqa muddatli davlat qarz majburiyatlari va boshqa yuqori likvidli moliyaviy investitsiyalar misol bo‘lishi mumkin. Biroq ularning faqat nomi yoki qisqa muddatli ekanligi yetarli emas. Har bir aktiv yuqoridagi mezonlar asosida alohida baholanishi kerak. Bundan tashqari, 21-son BHMSda 5610 – «Pul ekvivalentlari (turlari bo‘yicha)» hisobvarag‘ida markalar, pattalar va boshqa pul ekvivalentlarini nominal qiymati bo‘yicha hisobga olish tartibi ko‘rsatilgan. Bu jihat pul ekvivalentlarining amaliy buxgalteriya hisobidagi o‘ziga xos tomonlarini ifodalaydi.

Shunday qilib, pul ekvivalentlarini to‘g‘ri tasniflash moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlarining ishonchliligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

3. Pul ekvivalentlarini buxgalteriya hisobvaraqlarida aks ettirish tartibi

Korxonalarda pul ekvivalentlarining kirimi, chiqimi va qoldiqlari buxgalteriya hisobining tegishli hisobvaraqlarida aks ettiriladi. O‘zbekiston Respublikasi 21-son BHMS «Xo‘jalik yurituvchi subyektlarda buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasi va uni qo‘llash bo‘yicha yo‘riqnoma»ga muvofiq, pul ekvivalentlarini hisobga olish uchun 5600-guruh hisobvaraqlari ajratilgan. Ushbu guruh tarkibidagi 5610 – «Pul ekvivalentlari (turlari bo‘yicha)» hisobvarag‘i korxona kassasidagi pul ekvivalentlarining mavjudligi va harakati to‘g‘risidagi axborotlarni umumlashtirish uchun xizmat qiladi.

Mazkur hisobvaraqda markalar, pattalar va boshqa pul ekvivalentlari nominal qiymati bo‘yicha hisobga olinadi. Hisobvaraqning debet tomonida pul ekvivalentlarining sotib olinishi, kredit tomonida esa ularning sarflanishi aks ettiriladi. Analitik hisob pul ekvivalentlarining turlari bo‘yicha yuritiladi.Pul ekvivalentlari hisobiga doir ayrim xo‘jalik operatsiyalarini quyidagi misollarda ko‘rib chiqamiz.

1-misol. Korxona kassadagi naqd pul mablag‘lari hisobidan 500 000 so‘mlik pul ekvivalentlarini sotib oldi.

Buxgalteriya provodkasi:
Debet 5610 – 500 000 so‘m.
Kredit 5010 – 500 000 so‘m.

2-misol. Korxona bankdagi hisob-kitob hisobvarag‘idan pul o‘tkazish orqali 800 000 so‘mlik pul ekvivalentlarini sotib oldi.

Buxgalteriya provodkasi:
Debet 5610 – 800 000 so‘m.
Kredit 5110 – 800 000 so‘m.

3-misol. Korxona faoliyati davomida 200 000 so‘mlik pul ekvivalentlarini sarfladi.

Buxgalteriya provodkasi:
Debet – tegishli xarajatlarni hisobga oluvchi hisobvaraq – 200 000 so‘m.
Kredit 5610 – 200 000 so‘m.

Yuqoridagi misollar pul ekvivalentlarining sotib olinishi va sarflanishini buxgalteriya hisobida aks ettirish tartibini ko‘rsatadi. Amaliyotda bunday operatsiyalar tegishli boshlang‘ich hujjatlar asosida rasmiylashtiriladi.

Pul ekvivalentlari bilan bog‘liq operatsiyalarni hisobga olishda ularning turlari bo‘yicha alohida analitik hisob yuritilishi, kirim va chiqim hujjatlarining to‘g‘ri rasmiylashtirilishi hamda hisob ma’lumotlarining haqiqiy qoldiqlarga mos kelishi ta’minlanishi lozim.

4. Pul ekvivalentlari hisobining moliyaviy hisobotdagi ahamiyati

Pul ekvivalentlari hisobi korxonaning moliyaviy hisobotlarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Chunki ular korxonaning qisqa muddatli moliyaviy imkoniyatlarini, likvidlik darajasini va pul mablag‘larini boshqarish samaradorligini baholashga yordam beradi. 9-son BHMS talablariga muvofiq, pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobotda pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari harakati uchta asosiy faoliyat turi bo‘yicha tasniflanadi:

1. **Operatsion faoliyat** – korxonaning asosiy daromad keltiruvchi faoliyati bilan bog‘liq pul tushumlari va to‘lovlari. Bunga mahsulot sotishdan tushgan mablag‘lar, yetkazib beruvchilarga to‘lovlar, xodimlarga ish haqi to‘lash va boshqa kundalik operatsiyalar kiradi.
2. **Investitsiya faoliyati** – uzoq muddatli aktivlarni hamda pul ekvivalentlari tarkibiga kirmaydigan boshqa investitsiyalarni sotib olish va sotish bilan bog‘liq faoliyat.
3. **Moliyaviy faoliyat** – korxonaning xususiy kapitali va qarz mablag‘lari miqdori hamda tarkibida o‘zgarishlarga olib keladigan faoliyat. Bunga kreditlar olish, qarzlarni qaytarish va kapital bilan bog‘liq operatsiyalar misol bo‘ladi.

Moliyaviy hisobotda pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarning to‘g‘ri aks ettirilishi foydalanuvchilarga korxonaning mavjud moliyaviy resurslarini baholash imkonini beradi. Shuningdek, pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari o‘rtasidagi ichki harakatlar pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobotda alohida pul tushumi yoki chiqimi sifatida ko‘rsatilmaydi. Chunki bu harakatlar korxonaning pul resurslarini boshqarish jarayonining bir qismi hisoblanadi.

Demak, pul ekvivalentlari hisobining to‘g‘ri yuritilishi moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshiradi, korxonaning to‘lov qobiliyatini baholashga va boshqaruv qarorlarini qabul qilishga yordam beradi.

5. Korxonalarda pul ekvivalentlari hisobini tashkil etish va ichki nazoratni takomillashtirish

Korxonalarda pul ekvivalentlari hisobini samarali tashkil etish moliyaviy intizomni mustahkamlash va mavjud resurslardan oqilona foydalanishning muhim shartidir. Buning uchun pul ekvivalentlarining kirimi, chiqimi, saqlanishi va sarflanishi ustidan doimiy nazorat olib borilishi zarur. Amaliyotda pul ekvivalentlari hisobini yuritishda ayrim muammolar yuzaga kelishi mumkin. Jumladan, xo‘jalik operatsiyalarining o‘z vaqtida hujjatlashtirilmasligi, aktivlarning noto‘g‘ri tasniflanishi, analitik hisobning yetarli darajada tashkil etilmasligi va inventarizatsiya ishlarining sust olib borilishi hisob ma’lumotlarining ishonchliligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish va pul ekvivalentlari hisobini takomillashtirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. pul ekvivalentlarining kirimi va chiqimini tegishli hujjatlar asosida rasmiylashtirish;
2. pul ekvivalentlarini turlari bo‘yicha alohida analitik hisobga olish;
3. ularning saqlanishi va maqsadli ishlatilishi ustidan ichki nazoratni kuchaytirish;
4. muntazam ravishda inventarizatsiya o‘tkazish;
5. buxgalteriya hisobini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida avtomatlashtirish;
6. moliyaviy hisobotlarda pul ekvivalentlariga oid ma’lumotlarni to‘liq va ishonchli aks ettirish.

Bundan tashqari, korxona rahbariyati pul ekvivalentlarining mavjudligi va ulardan foydalanish samaradorligini muntazam tahlil qilib borishi lozim. Bu esa moliyaviy resurslardan foydalanishdagi kamchiliklarni o‘z vaqtida aniqlash va tegishli boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi. Fikrimizcha, pul ekvivalentlari hisobini takomillashtirishda eng muhim yo‘nalishlardan biri buxgalteriya hisobi va ichki nazorat jarayonlarini o‘zaro uyg‘unlashtirishdir. Chunki aniq tashkil etilgan hisob tizimi korxonaning moliyaviy intizomini mustahkamlash bilan birga, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ham oshiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, pul ekvivalentlari korxonalarning moliyaviy resurslari tarkibida muhim o‘rin egallaydigan, ularning qisqa muddatli to‘lov qobiliyati va moliyaviy barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladigan aktivlar hisoblanadi. Ularning iqtisodiy mohiyati pul mablag‘lariga tez va oson aylantirilishi, yuqori likvidlikka ega bo‘lishi hamda qiymatining o‘zgarishi bilan bog‘liq tavakkalchilikning ahamiyatsiz darajada ekanligida namoyon bo‘ladi. Maqolada o‘rganilgan nazariy va amaliy ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, pul ekvivalentlarini buxgalteriya hisobida to‘g‘ri aks ettirish uchun amaldagi milliy standartlar talablariga rioya qilish, tegishli hisobvaraqlardan foydalanish va xo‘jalik operatsiyalarini hujjatlashtirish muhim ahamiyatga ega. Xususan, 21-son BHMS asosida 5610-hisobvaraqda pul ekvivalentlarining mavjudligi va harakati hisobga olinadi.

Shuningdek, pul ekvivalentlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarning moliyaviy hisobotlarda haqqoniy aks ettirilishi korxonaning moliyaviy holatini baholash, uning likvidligini aniqlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, pul ekvivalentlari hisobini to‘g‘ri tashkil etish korxonaning moliyaviy resurslarini samarali boshqarish, moliyaviy intizomni mustahkamlash va ishonchli moliyaviy hisobotlarni shakllantirishning muhim omillaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining 2016-yil 13-apreldagi O‘RQ-404-son «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 5-dekabrdagi 199-son buyrug‘i bilan tasdiqlangan 9-son BHMS «Pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobot». Davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan sana: 2024-yil 27-dekabr, ro‘yxat raqami 3592.
3. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 14-noyabrdagi 191-son buyrug‘i bilan tasdiqlangan 21-son BHMS «Xo‘jalik yurituvchi subyektlarda buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasi va uni qo‘llash bo‘yicha yo‘riqnoma». Davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan sana: 2024-yil 27-dekabr, ro‘yxat raqami 3593.
4. International Accounting Standard 7 (IAS 7). Statement of Cash Flows. IFRS Foundation.
5. International Financial Reporting Standards (IFRS). Conceptual Framework for Financial Reporting. IFRS Foundation.
6. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz
7. IFRS Foundation rasmiy veb-sayti. https://www.ifrs.org